

ד"ר שאול סולברג

גיל ההתבגרות ומערכת היחסים בין המתבגר והוריו

ראשי פרקים

- א. שינויים גופניים
- ב. שינויים בפעילות הקוגניטיבית
- ג. שינויים בתחום הרגשי
- ד. שינויים חברתיים
- ה. שינויים במודעות העצמית
- ו. מערכת היחסים בין המתבגר ובין ההורים

איך קרה שאבא מעולם לא תמך בי בהתמודדות שלי,
שהחטיא לגמרי את המטרה כשרצה להושיט לי יד?...
לא רציתי לשמוע דברים כמו 'תופעות גיל הנעורים',
'בנות אחרות', 'זה יעבור מאליו',
לא רציתי שיתייחסו אלי כאל נערה ככל הנערות,
אלא כאל אנה בזכות עצמה...¹

המילים האלה מופיעות באחד הקטעים המרגשים ביומנה של אנה פרנק, שבהם היא מתארת את הקשיים בקשר שלה עם אביה. דומה שהיא מבטאת בכך את אחת הטענות האופייניות בפי נערים ונערות בגיל ההתבגרות: התחושה שההורים פשוט אינם מבינים אותם. בהמשך המאמר נדון בכמה מאפיינים מרכזיים של תקופת ההתבגרות, ולאחר מכן נבקש לדון במערכת היחסים בין המתבגרים והוריהם.²

---

* המחבר מודה לעדי רופא על העריכה הלשונית של המאמר הזה.

1. פרנק א'. יומן: הנוסח המלא בתרגום חדש, עמ' 310, דביר. 2009.

2. המושג 'המתבגר', המופיע במאמר זה, מתייחס על פי רוב כמובן גם לנערה המתבגרת.

נקודת המוצא שלנו היא שגיל ההתבגרות הוא בראש וראשונה תקופה של שינויים מהירים, ולעתים אף שינויים פתאומיים, המתרחשים למעשה בכל תחומי החיים של הנער והנערה באותה תקופה. כדי לשרטט תמונה ראשונית של גיל ההתבגרות, נזכיר כעת את שינויים העיקריים בתחומי חייהם של הבנים ושל הבנות בגיל הזה. עלינו לדעת שהדברים כמובן אינם עומדים בפני עצמם, ושיש תמיד יחסי גומלין בין התחומים השונים האלה.

התופעות העיקריות המאפיינות את תקופת ההתבגרות הן:

- א. שינויים גופניים
- ב. שינויים בפעילות הקוגניטיבית
- ג. שינויים בתחום הרגשי
- ד. שינויים חברתיים
- ה. שינויים במודעות העצמית

א. שינויים גופניים

השינויים הגופניים בגיל ההתבגרות מתבטאים בצמיחה גופנית מהירה, שתחילתה על פי רוב לקראת גיל 12 או 13, או מעט לפני כן, וסיומה בדרך כלל בסביבות גיל 16 או 17. בד בבד עם השינויים הגופניים הכלליים מופיעים גם סימנים שונים, המעידים על מהלך מואץ של בשלות מינית. חשוב להזכיר, שקיימים הבדלים בין־אישיים בקצב ההתפתחות; יש תמיד מי שהתפתחותו מקדימה ויש מי שהתפתחותו מאחרת, ולפיכך השינויים הגופניים יופיעו אצלו בגיל מאוחר יותר. כידוע, בדרך כלל הבנות מקדימות את הבנים בהתפתחות הגופנית, ולקראת סיומה של תקופת ההתבגרות, הפער ביניהם נסגר.

מבחינה מעשית חשוב להזכיר שבעיני מתבגרים רבים, ההבדלים בקצב ההתפתחות הם מקור למבוכה ולחששות. חשוב אפוא להרגיעם ולהסביר להם, שלכל אחד קצב התפתחות משלו, וסביר להניח שבבוא העת, גם אלה שהתפתחותם איטית יותר ידביקו את הפער ויהיו 'כמו כולם'. טוב יעשו ההורים, אם ידאגו לסביבה ביתית תומכת, כאשר הם חשים שבנם או בתם מוטרדים מהתפתחותם האישית בהשוואה לזו של בני גילם.

נוסיף לכך, שלעתים בנים ובנות בגיל הזה סובלים מפצעי בגרות, וגם אלה עלולים להיות מקור למבוכה ולא־נוחות.

לעתים נושאים הקשורים בהתפתחות הגופנית והמינית מעמידים את המשפחה הדתית בפני אתגרים מיוחדים. חשוב מאוד לשמש כתובת ללבטים של הבנים ושל הבנות, למרות שאין זה תמיד קל לשוחח על הנושאים האלה. הרחבה בנושא זה ניתן למצוא באחדים מהספרים שיצאו לאור בשנים האחרונות.³

ב. שינויים בפעילות הקוגניטיבית

מן המפורסמות הוא, שגיל ההתבגרות מזמן הפתעות. אחת ההפתעות נוגעת בהתפתחות המרשימה שחלה בכל הקשור לצורת החשיבה ולרמת הפעילות השכלית. לעתים ניווכח, כי בנים ובנות בגיל 14 או 15 מתחילים לגלות עניין מיוחד בכל מיני נושאים ברומו של עולם, והם מוכנים לגלות את דעתם על מגוון רחב של נושאים רעיוניים ופוליטיים, שרק לפני שנים מועטות היו מהם והלאה. בניגוד למצב שאפיין את מהלך הילדות, אופקיהם מתרחבים, ובגיל זה הם כבר אינם מוכנים לקבל דעות כאלה או אחרות של המבוגרים כעניין שאין עליו עוררין; הם מתחילים לגבש דעה משלהם ומוכנים להתווכח על כל נושא שנראה חשוב בעיניהם. ההורים נוכחים לדעת שהם מלאי ביקורת על נושאים רבים, ולעתים הם מפגינים חשיבה ביקורתית שבלשון המעטה אינה עומדת תמיד במבחן ההיגיון. כך או אחרת, חשוב להם להראות נוכחות ולהשמיע את דעתם על כל נושא העולה לדיון בחיי המשפחה. קל להבחין שחשוב להם להפגין ידע, ושהם נוטים להתווכח על כל נושא מזדמן. לעתים הם נגררים לזכרונות, שלכאורה אולי אין בה תועלת, אבל בסתר לבם הם יודעים שלמילה שלהם יש כוח. לכן חשוב להם להשמיע את קולם, גם כשההורים אינם בהכרח מסכימים עם הנאמר. למען האמת, בדרך כלל הם גם אינם כל כך מעוניינים לשמוע את דעתם של המבוגרים סביבם. בעיניהם, העיקר הוא שיוכלו לומר את שיש להם לומר – בין שהסביבה מקבלת זאת ובין שלא.

3. הרב ברנדס י', על פי דרכו: אסופת מאמרים על ערכו של היחיד בימינו, תבונות, אלון שבות(תשס"ט); הרב וולבה ש', זריעה ובניין בחינוך. ירושלים, פלדהיים (תשנ"ו); סולברג ש', פסיכולוגיה של הילד והמתבגר: מבוא לפסיכולוגיה ההתפתחותית. מהדורה שנייה (תשס"ז) הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית.

למרות שבחיי המשפחה – ובחיי הכיתה – אין זה תמיד נוח לשמוע את הוויכוחים האלה, אין לשכוח שהם למעשה ביטוי חשוב של רצונו של המתבגר למצוא את מקומו בעולם. כאמור, המתבגר אוהב להשמיע את דעתו על כל נושא מזדמן ולא פעם הוא מוכן להשמיע דעות ביקורתיות בנושאים רבים. ואולם, למרות נטייתו לחשיבה ביקורתית, אין לשכוח שבעת ובעונה אחת הוא רוכש ידע רב, וחשיבתו נעשית גם הגיונית יותר, לפחות באותם תחומים שאינם מזמנים מאבקי כוח בינו ובין המבוגרים שבסביבתו.

לכל התופעות האלה יש השלכות חשובות הנוגעות ללימודים. הר"מים בישיבות התיכוניות והמורים והמורות בתיכונים ובאולפנות ודאי מודעים לתופעות הללו, ויש לקוות שהם גם מוכנים לקבל אותן – מי פחות ומי יותר – ברוח טובה. זאת ועוד, במאמץ קל, כל הורה וכל מורה יכול לדעת, שמאחורי רצונו המופגן של המתבגר לשלוח חצי ביקורת לעבר שלל כיוונים מסתתרת אישיות של אדם המנסה למצוא את מקומו בעולם. יתר על כן, אם המחנכים ישכילו לתעל את החשיבה הביקורתית של תלמידיהם המתבגרים, הם ייווכחו כי היא מביאה עמה גם תועלת רבה. חשיבה מסוג זה מסייעת לתלמידים האלה לבחון, למשל, את הקושיות העולות בעיון מעמיק יותר בסוגיה מסוימת בגמרא או בפרק מסוים בהיסטוריה ובאותה מידה, חשיבה מעמיקה יותר יכולה לעורר אתגרים מעניינים בשעה שהם עסוקים בכתיבת עבודות בנושאים לימודיים שונים.

בסיכומו של דבר, מצד אחד, החשיבה הביקורתית המתפתחת במהלך גיל ההתבגרות עלולה להביא לווכחנות לשם ויכוח. מצד אחר, היא עשויה גם להפוך לאמצעי חשוב ביותר בתחום הלימודי ובהבנת המציאות.

ג. שינויים בתחום הרגשי

ההתפתחות הגופנית המואצת במהלך ההתבגרות מעוררת שינויים רבים בהופעתם החיצונית של הנער והנערה. הופעתו של הנער נעשית גברית יותר וזו של הנערה נשית יותר. לעתים השינויים האלה בהופעתם החיצונית עלולים להביך את המתבגרים, והסביבה אינה בהכרח מגלה רגישות מספקת למבוכה הזאת. כפי שלימד אותנו הפסיכולוג הידוע, קורט לוינ, המתבגר חי בעולם של מעברים, והמעבר מעולם הילדות לעולם המבוגרים כרוך לעתים בקשיים, בקרב

הילדים ובקרב ההורים והמחנכים גם יחד.⁴ מצד אחד, המתבגרים נתקלים בדרישות חדשות, וכעת מצפים מהם לגלות יותר בגרות ואחריות. מצד אחר, הם גם מצפים שתינתן להם יותר עצמאות, כדי שיוכלו ללכת בדרכם שלהם. הבעיה היא שההורים אינם תמיד מבינים ללבם, והם אינם תמיד מוכנים בקלות להעניק עצמאות לילדיהם שפתאום התבגרו. לא פעם הם נזכרים בנוסטלגיה, כי רק אתמול הם עוד היו ילדים קטנים ונחמדים, שהתלוו אליהם ברצון לטיול של שבת. לפנינו דוגמה מובהקת לשוני בתפיסת הזמן בעיני המתבגרים לעומת זו שבעיני ההורים: הבן והבת בגיל ההתבגרות רואים בעיני רוחם את העתיד, בעוד שההורים, שכבר אינם צעירים כל כך, מתרפקים על זיכרונות העבר, אז נשמעו להם הילדים ללא כל בעיות. ייתכן כמובן שתמונת העבר הייתה פחות אידיאלית מכפי שהיא נתפסת בזיכרונם, אולם יש הורים שכך נוח להם לחשוב.

אין ספק בכך שהציפיות השונות עלולות להיות מקור של מתח בין ההורים ובין ילדיהם. עם זאת, הן אינן חייבות להביא לידי התנגשות חזיתית ביניהם. המפתיע הוא, שלמעשה, שני הצדדים מוכנים בינתיים לחיות במצב של אי-ודאות. למתבגר נוח שברגלו האחת הוא נמצא בעולם המבוגרים, בעוד שרגלו האחרת עדיין נטועה בעולם הבטוח של הילדות. גם להורים נוח שאין עדיין צורך מידי להחליט על מעמדם החדש של ילדיהם. התוצאה היא, ששני הצדדים מעוניינים שהמצב יישאר כך, לפחות זמנית. נוצר אפוא מצב של עמימות ששני הצדדים – אולי בלית ברירה – מוכנים לשאת.

בין כה ובין כה, ישנן כמובן תנודות רבות בתגובות הרגשיות של המתבגר. לא פעם אנחנו עדים למצבי רוח ולהתפרצויות, שיש בהם ביטוי לחוסר האחידות בעולמו.

גיל ההתבגרות גדוש בניגודים. ראינו שבנים ובנות בגיל זה מתחילים לגלות חשיבה ביקורתית, שבבוא הזמן עשויה להוביל לחשיבה הגיונית יותר. עם זאת, למתבגרים יש לעתים גם נטייה בולטת לחשיבה אגוצנטרית, המעמידה אותם במרכז, ללא כל צורך להתחשב יתר על המידה בחוקי המציאות. דוגמה קיצונית לכך היא תופעות רבות של התנהגויות שבהן הם מסכנים את עצמם – למשל

4. לוין ק', יישוב קונפליקטים, כתר, ירושלים (1989).

בשימוש בסמים או באלכוהול, ותופעות דומות אחרות – כשמובילה אותם מעין מחשבה מאגית, המבטיחה להם: 'לי זה לא יקרה'⁵.

אין להיתפס בהכללות לנוכח גישתו של המתבגר. לדוגמה, נכון הוא שבמקרים רבים בולטת נטייה חזקה לחשיבה אגוצנטרית, שאיננה מתחשבת מספיק במציאות. ואולם, בצד האגוצנטריות אפשר גם למצוא ביטויים רבים של אידיאליזם ושל רצון עז לתרום לזולת ולחברה. דוגמאות אינן חסרות: כמעט בכל משפחה יש בנים ובנות שחשוב להם לעסוק במגוון פעולות התנדבותיות, מי בעזרה למשפחות במצוקה ומי בעזרה לילדים עם צרכים מיוחדים. גם ההתנדבות למסגרות, כגון מד"א, היא בעיני רבים מבני הנוער מובן מאליו.

כמו בתופעות רבות בגיל ההתבגרות, הרי גם כאן התמונה היא לעתים מורכבת מכדי שיהיה מקום להכללות פשטניות. נכון הוא שהקניונים מלאים בבני נוער שאולי באים רק לבלות בקניות. אבל, כאמור, אותם בני נוער – או לפחות חלק מהם – יודעים גם להקדיש זמן לא מועט לפעולות של התנדבות, וטוב הוא שהם יודעים לחיות בשני העולמות גם יחד.

ד. שינויים חברתיים

תופעה ידועה היא שבנים ובנות בגיל ההתבגרות אוהבים לבלות חלק ניכר מזמנם בחברת בני גילם. באחד המחקרים בנושא זה נמצא, למשל, שבמהלך שבוע רגיל התיכונים הממוצע בארצות הברית מבלה לא פחות מאשר 29% מזמנו הפנוי בחברת בני גילו, לעומת 13% עם ההורים ועם מבוגרים אחרים. בסקר דומה שנעשה בארץ נמצא שקרוב ל-16% מכלל תלמידי כיתה ו' מדווחים שהם מבלים חמישה ערבים בשבוע (!) מחוץ לביתם עם חברים, ואחוז זה עולה בהדרגה עד שהוא מגיע לקרוב ל-30% בכיתה י'. אצל הבנות התמונה דומה, כאשר האחוזים נעים בין קרוב ל-15% בכיתה ו' ול-26.5% בכיתה י'. אשר לבילוי

5. הנושאים האלה מעוררים לעתים דאגה רבה בציבור, ואין ספק שלפנינו בעיה חברתית ממדרגה ראשונה. בגלל חשיבותם, הנושאים האלה ראויים לדיון מיוחד, אך במסגרת המאמר הזה לא ניתן להרחיב עליהם את הדיבור. כמה נתונים מספריים על היקף התופעות האלה מצויים בספר של י' הראל ואחרים, נוער בישראל, ירושלים תשס"ב, חלק ג' ואילך. ראו גם הערה 6. על הביטוי המפורסם 'לי זה לא יקרה' ראו מוסר ר"א, תיאוריות על גיל ההתבגרות, פרק 13, ספרית הפועלים, תל אביב (תשמ"ט).

עם חברים בשעות אחרי הלימודים נמצא שקרוב ל-40% מכלל המדגם מבליים עם חברים ארבעה או חמשה ימים בשבוע, וקרוב ל-35% מבליים עם חברים יומיים או שלושה ימים בשבוע. מחקרים כאלה מוכיחים את שידענו מאז ומתמיד: מתבגרים אוהבים להיות בחברת בני גילם, וחברים אלה הם מוקד מרכזי בחייהם.⁶

מי שעוקב אחרי הקשרים החברתיים של בני הנעורים יכול ללמוד שהפעילות החברתית מתרחשת בדרך כלל על פי דפוס התפתחותי קבוע שיש בו כמה שלבים: בתחילתה של תקופת ההתבגרות בולטת תופעה ייחודית של יחסי חברות הדוקים בין שני בנים או בין שתי בנות, לעתים כהמשך לחברות שהייתה קיימת עוד לפני כן. בגיל זה, חברים טובים או חברות טובות מבליים יחד לעתים קרובות ביותר. בצאתם מבית הספר הם הולכים יחד ומשוחחים ללא הרף, האחד מלווה את האחר לביתו, וגם כאשר הם נפרדים, הם אינם שוכחים לקבוע פגישה נוספת.⁷ היום, בעידן הטלפון הנייד, גם חברות התקשורת הגדולות מן הסתם מכירות היטב את הפרק הזה בפסיכולוגיה של גיל הנעורים, והטלפון הנייד הפך זה מכבר לחלק חיוני בחיי המתבגרים.

מהו סודה של החברות הזאת? התשובה כמובן פשוטה ביותר: בנים ובנות בגיל זה זקוקים לאדם שיקשיב להם, וכפי שמתבגרת מגדירה זאת:

חֶבְרָה אֲמִיתִית הִיא מִיִּשְׁהִי שֶׁאֵת יְכוּלָה לְדַבֵּר אִתָּהּ, שֶׁמְבִינָה אוֹתְךָ, שֶׁלֹּא עוֹזֵבֶת אוֹתְךָ וְשֶׁלֹּא אוֹמֵרֶת לְךָ שֶׁהִיא לֹא רוֹצָה לְהִקְשִׁיב וְשֶׁהִיא לֹא רוֹצָה לְשִׁמּוֹעַ מֵה שִׁישׁ לְךָ לְהַגִּיד.⁸

במהלך גיל ההתבגרות מופיע בדרך כלל דפוס נוסף, שקל להבחין בו בחיי היום-יום: נוצרות לעתים חברות קטנות – או קליקות⁹ – שיש בהן בדרך כלל בין

6. 'י הראל ואחרים, נוער בישראל ג'וינט מכון ברוקדייל ואוניברסיטת בר אילן, ירושלים (תשס"ב). הסקר הישראלי מבוסס על מדגם מייצג של כ-5,000 תלמידים מכיתות ו'–י', והוא חלק ממחקר בינלאומי המקיף כ-123,000 תלמידים. לפירוט על המחקרים האלה, ראו: סולברג ש', פסיכולוגיה של הילד והמתבגר, מבוא לפסיכולוגיה התפתחותית, פרק 12 (תשס"ז).

7. כך לפי התיאור הקלאסי של א' זיו, התבגרות. תל אביב: מסדה, 1984.

8. Konopka, G. (1976). Young girls: A portrait of adolescence. Englewood Cliffs, p. 85.

שלושה לשנים-עשר חברים בני אותו מין, ועל פי רוב מאותה שכונה, הלומדים בדרך כלל באותו בית ספר. נוסף על בילוי משותף במסיבות ובטיולים אפשר גם לראות את הקבוצות האלה בבילוי מהנה בקניונים. כמובן שתופעה זו אינה נעלמת מעיניהם של בעלי החנויות, והם מוכנים להשקיע מאמצים רבים בעיצוב מיוחד של חלונות הראווה כדי לקלוע לטעמם של הקונים הפוטנציאליים בקרב בני הנוער.

לבסוף נזכיר את מקומם המרכזי של החבר'ה בעולם חברתי של הבנים והבנות בתקופת ההתבגרות – בייחוד בקרב אלה החברים בתנועות הנוער, אשר מבלי שעות רבות במהלך השבוע בסניף של התנועה.

מדוע יש לחבר'ה מקום מרכזי כל כך בחיי המתבגר?

אפשר לציין שלוש סיבות עיקריות המניעות את המתבגר ליצור קשרים עם בני גילו. מטבע הדברים, במהלך ההתבגרות בני הנוער נתקלים באתגרים רבים שעליהם להתמודד עמם, לעתים בלא מעט קשיים, ולכן הם מחפשים חברים במצב דומה, בהנחה שהם מבינים לליבם והם יכולים לקבל מהם תמיכה. הסיבה השנייה נעוצה בתחושה האופיינית של רבים מבין המתבגרים, שההורים ממילא אינם מבינים אותם, ולכן אך טבעי הוא שבמקרים רבים יחליטו לפנות לחברים ולא אליהם. הסיבה השלישית היא שהמתבגר מוצא את עצמו בעולם של מעברים, ועליו לגלות מהי ההתנהגות הרצויה וכיצד עליו לנהוג כדי למצוא את דרכו בעולם החדש שהוא נמצא בו עכשיו. תכנית זו כרוכה לעתים בניסיונות לא נעימים ובלא מעט תסכולים. מכאן הצורך לחפש קרבה בקבוצת חברים שמצבם דומה, בתקווה שלפחות הם יבינו אותו.

חשוב להזכיר שבעצם ההשתייכות של המתבגר למסגרת חברתית טמונים יתרונות רבים. קורט לוין סבור, שההשתייכות הקבוצתית והידיעה על עצם ההשתייכות לחוג מסוים או לקבוצה מסוימת הן לכשעצמן מקור לביטחון. עבור המתבגר, שכבר איננו חלק מעולם הילדות, אולם עדיין איננו שייך לעולם המבוגרים, יש לכך משמעות רבה במיוחד. היותו חלק בלתי-נפרד מקבוצת בני גילו מעניקה לו מעמד מוגדר יותר של – לדוגמה – חבר בתנועת נוער בשבט

9. לאו דווקא 'קליקה' במובן השלילי של המילה.

כלשהו. נקודה מעניינת היא, שכפי שידוע לנו ההשתייכות לשבט נמשכת לכל אורך החיים, וכך אפשר לפגוש לפעמים אנשים בני ארבעים או בני חמישים ומעלה, שעניניהם בורקות שעה שהם מתרפקים על זיכרונות העבר, כאשר כולם היו עדיין צעירים, וכבר השתייכו אז כמו היום – למשל – לשבט המיתולוגי... של בני עקיבא!

מעבר להיבט האישי יש גם יתרונות נוספים להשתייכות קבוצתית. נזכיר את הזכויות ההיסטוריות של תנועות הנוער לקראת הקמת המדינה ואת מעורבותן בפעילות ציבורית והתנדבותית למען החברה בישראל.

בצד היתרונות של תנועות הנוער, יש המוצאים בהן חסרונות. ישנם קולות הטוענים שהחברות בתנועות הנוער מביאה לידי תופעות של לחץ חברתי והתנהגות קונפורמיסטית, שאיננה מתאימה לכל אחד. במקרים מסוימים, חברות זו עלולה להביא לידי זלזול כלפי אלה שאינם שייכים לקבוצה ה'נכונה'.¹⁰ עם זאת, כיוון שמתבגרים רבים מוצאים את עצמם בעולם של אי-ביטחון ושל מסרים סותרים, דווקא מסגרת ממוסדת יותר של אידאולוגיה ברורה ושל נורמות מחייבות עשויה להיות מקור חשוב להזדהות ולביטחון.

לבסוף נזכיר שבמהלך גיל ההתבגרות ובשנים שלאחר מכן מסתמנת תמונה ברורה של משיכה הדרגתית לבני המין השני, וניכרת נטייה להיווצרות של זוגות. בתחילה הקשרים האלה נושאים עדיין אופי תמים למדי, אולם בחלוף הזמן הם עשויים להתחזק לכדי קרבה רבה יותר בין בני הזוג. כמובן שמתעוררות לא מעט שאלות סביב הקשרים הללו שבינו לבינה, ולפנינו נושא חשוב בהתפתחותם של בנים ובנות במהלך ההתבגרות, הנדון היום בהרחבה גם בציבור הדתי.

ה. שינויים במודעות העצמית

בתקופת בית הספר הילד חי עדיין בעולם המוחשי של 'כאן ועכשיו', ובשלב זה של התפתחותו בדרך כלל אין לו שאיפות מציאותיות לעתיד. במהלך שנות ההתבגרות התפיסה העכשווית הזו מתחילה להשתנות, ומסתמנת נטייה לקראת ראייה נרחבת יותר של הדברים. גם תפיסת הזמן נעשית בוגרת יותר, ומכאן

10. עיינו: זיר, שם.

שהמתבגר מתחיל לחשוב במושגים של שאיפות מוגדרות יותר ומציאותיות יותר לקראת העתיד.

נוכחנו כי החשיבה הביקורתית של המתבגר כרוכה לעתים בנטייה אופיינית למתוח ביקורת על עניינים רבים בסביבתו. הוא אף מוכן לעשות זאת ללא הבחנה ברורה וללא התחשבות מספקת במציאות. ואולם, אותה נטייה ביקורתית כוללנית כלפי חוץ משמשת גם יסוד לביקורת עצמית ולהבנה טובה יותר של מקומו בעולם. לתכונות האלה תפקיד חשוב לקראת בנייתן של התכונות לעתיד, ודוגמה טובה לכך אפשר למצוא בדבריה של אנה פרנק, כשהיא אומרת:

אני המבקרת המחמירה והטובה ביותר של עצמי, אני יודעת בעצמי מה כתוב טוב ומה לא. מי שאינו כותב בעצמו, אינו יודע כמה סיפוק יש בכתיבה; בעבר הצטערתי על כך שאינני מסוגלת כלל לצייר, אבל עכשיו אני מאושרת עד הגג שאני יודעת לפחות לכתוב. ואם אין לי די כישרון להיות עיתונאית או סופרת, לא נורא, אוכל תמיד לכתוב בשביל עצמי.¹¹

בד בבד עם יכולת רבה יותר לביקורת עצמית מתפתחת גם שאיפה לחשוב על משמעות החיים, ועל כך כותבת אנה פרנק בהמשך הדברים:

אבל אני רוצה להתקדם. אני לא יכולה לתאר לעצמי שאצטרך לחיות כמו אמא, וכמו גברת ון דאן וכל הנשים האחרות שעושות את עבודתן, ואחר כך הן נשכחות. אני צריכה שיהיה לי עוד משהו, חוץ מבעל ילדים, שאוכל להתמסר לו! בשום אופן לא ארצה לחיות סתם, כמו רוב האנשים. אני רוצה להביא תועלת או הנאה לאנשים החיים סביבי, אף שהם אינם מכירים אותי, אני רוצה להמשיך לחיות גם אחרי מותי! ועל כן אני מודה לא־לוקים, שכבר בשעת לידתי העניק לי את היכולת להתפתח ולכתוב, לומר להביע את כל מה שבתוכי!¹²

נראה שאנה קושרת בין יכולתה לביקורת עצמית ובין רצונה להעניק משמעות אישית לחייה, מעבר לחיי הרגע ובמבט פתוח לעתיד. למרבה הכאב, היא לא

11. א' פרנק, עמ' 238.

12. שם, שם.

זכתה להגשים את שאיפותיה, אבל ביומנה העניקה לנו תעודה אנושית מיוחדת, שיש בה ביטוי מרגש לתחושותיה של נערה בגיל ההתבגרות.

חשוב לציין עוד, שבסגנונה האישי המיוחד של אנה פרנק, היא מצביעה בדיוק על הלבטים האופייניים למתבגרים, הנוגעים ללימודים, לקריירה ומשפחה – נושאים שיש להם מקום מרכזי בספרות המחקרית.¹³ מטבע הדברים, לנושאים האלה נועד מקום מרכזי גם במציאות חיינו. יתר על כן, לפעמים נושאים כאלה ממשיכים להיות אקטואליים גם מעבר לגבולות ההתבגרות, ולכן אין פלא שגם הציבור הדתי עוסק בהם בהרחבה, דוגמת העיסוק בנושא 'הרווקות המאוחרת'.

נעבור לדיון נרחב יותר בנושא היחסים בין המתבגר ובין הוריו.

1. מערכת היחסים בין המתבגר ובין ההורים

הספרות הפסיכולוגית שדנה בנושא זה איננה מציגה תמונה אחידה. נשמעת, לדוגמה, דעה פסימית שלפיה גיל ההתבגרות הוא תמיד גיל בעייתי, המביא בהכרח למצב מתמשך של עימותים בין המתבגר ובין הוריו, על רקע רצונו המופגן של המתבגר שהם יעניקו לו עצמאות. דעה זו פחות מקובלת כיום, אולם היא רווחה בספרות הקלינית של שנות החמישים והשישים של המאה הקודמת, והושפעה במידה רבה מהתפיסה הפסיכואנליטית והפסיכודינמית המסורתית של פרויד ותלמידיו. לפי תפיסה זאת, בנים ובנות בגיל ההתבגרות שואפים בכל כוחם לכך שיוענק להם מעמד מכובד של עצמאות ושיכירו בייחודיות שלהם. ביטוי לגישתם זו הוא, בין היתר, מרדנות מופגנת כנגד ההורים והתנגשויות אין-סופיות בתוך המשפחה. הורים מרגישים לעתים, שילדיהם מתחילים להתרחק מהם, ושהם מסתגרים בתוך עצמם, תופעה המצביעה על נטייה להיפרדות רגשית. במקרים רבים הורים חשים שילדיהם הולכים ומשתנים לנגד עיניהם, וש'כבר אי אפשר לדבר איתם'.

כאמור, כיום התפיסה הזאת מקובלת פחות. גיל ההתבגרות הוא מלא הפתעות, והתמונה הפסימית שתוארה לעיל מפנה את מקומה לתמונה אופטימית יותר, המתועדת היטב בספרות המקצועית של ימינו.

Lerner, R. M., & Steinberg, L. (Eds.). (2004). Handbook of adolescent development. 2nd ed. New York: Wiley, chapter 4.

לפי התפיסה האופטימית יותר של ימינו, אמנם נכון הוא שבמהלך שנות ההתבגרות יש לעתים לצפות לתקופות של אי-הבנות ואולי גם של מאבקים כאלה או אחרים בתוך המשפחה. ייתכן שכאשר הורים מודאגים משוחחים עם הורים אחרים יתברר להם שגם אצלם המצב דומה. אבל במחקרים חדשים יותר מתברר שהתמונה הזאת איננה נחלת הכלל, והיא גם בהחלט איננה משקפת את מצבן של רוב המשפחות בימינו. למשל, לאור מחקרים שפורסמו החל משנות השבעים ועד ימינו מתברר שלא פחות מאשר קרוב ל-75% (!) של המתבגרים מדווחים כי הם זוכים דווקא לאווירה ביתית נעימה וליחסים טובים עם הוריהם. לדעתו של שטיינברג, מבין החוקרים הידועים בתחום הזה, גם אם נניח שאצל אותם מתבגרים מתחוללים מאבקים ברקע, ושהם רבים לפעמים עם הוריהם, הרי מתברר שתחושתם היא שאין זה פוגע באווירה הטובה בחיי המשפחה.¹⁴ ההסבר לכך הוא שלעתים בעיני ההורים, הוויכוחים בבית נושאים אופי קשה ודרמטי בהרבה משהם נתפסים בעיני ילדיהם. ההורים בדרך כלל רגישים ביותר למצבים כאלה, בעוד שהמתבגרים עצמם עוברים לסדר היום ביתר קלות. חשוב גם להזכיר, שרוב רובם של הוויכוחים בגיל הזה קשורים בנושאים של שגרת היום-יום, דוגמת עניינים של לבוש או של תספורת או ויכוחים על איסודר בחדרו של הבן או בחדרה של הבת. על אף כי נושאים כאלה עלולים לעורר כעס רב, הרי בסופו של דבר, הם אינם ברומו של עולם.¹⁵ יתר על כן, חשוב לאמץ פרספקטיבה רחבה יותר, כי במקרים רבים, לצד הוויכוחים על הנושאים האלה שוררת הסכמה אשר לנושאים מרכזיים יותר בחיי המשפחה.¹⁶ מעניין גם לציין, כי בחלק מהמקרים שבהם מדווח על בעיות קשות במשפחה, מתברר כי הן היו

14. Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11(1), 1-19.

15. הרב יהודה ברנדס הקדיש מאמר לנושא של התספורת כבעיה חינוכית בגיל ההתבגרות, ראו: על פי דרכו, מאמר ז'.

16. יש כמובן מקרים בהם הילדים אינם מקפידים בנושאים של קיום מצוות, אולם מן הראוי לבדוק היטב באיזו מידה הדבר נובע מתוך גישה נוקשה מדי של ההורים, ובאותה מידה חשוב גם לדעת שבמקרים לא מעטים תגובות כאלה אינן נמשכות לאורך זמן. לדעה שונה ראה: פישרמן, דור הכיפות הזרוקות, מכללת אורות, אלקנה 1998. ראו גם: סמילנסקי מ'. אתגר ההתבגרות. יחסי מתבגרים הורים, כרך ג', אוניברסיטת תל אביב (תשנ"א).

כבר קיימות בה עוד בטרם הילדים הגיעו לגיל ההתבגרות, כלומר הן אינן נובעות מעצם ההתבגרות.¹⁷

כך או אחרת, לפנינו שתי תפיסות שונות מאוד הנוגעות לחומרת הקונפליקטים ולחומרת התופעות ההתנהגותיות בגיל ההתבגרות. מתבקשת אפוא השאלה, מהו הרקע לכך שאנחנו מוצאים שתי דעות כה סותרות בנושא הזה?

התשובה היא, שהמחקרים שנערכו בשנות החמישים והשישים של המאה הקודמת מציגים רק תמונה חלקית, משום שהם מתבססים בעיקר על מדגמים קליניים, קטנים יחסית, שכמובן אינם מייצגים את כלל האוכלוסייה. לעומת זאת, מחקרים מעודכנים יותר של השנים המאוחרות מבוססים על חקר של קבוצות גדולות יותר, שיכולות לשמש כמדגם מייצג של בני נוער מתוך כלל האוכלוסייה. לכן, אין מקום להתייחס בהכללה גורפת למושגים כמו 'מרד נעורים' ו'פער הדורות', משום שמקורם במחקרים שנעשו בעבר. היום כבר אין לראות בהם תופעות דרמטיות קשות, הצפויות להופיע בכל משפחה באשר היא.

התוצאה היא, שהספרות הפסיכולוגית של ימינו מראה לנו תמונה אופטימית יותר של מהות ההתבגרות ושל היחסים בין המתבגרים להוריהם.¹⁸ חשוב למשל לציין שהספרות העכשווית מראה בבירור, כי בתחומים רבים רווחת עדיין מידה רבה של הסכמה בין המתבגר ובין ההורים, ולמרות ביטויים של התרחקות רגשית, הרי רבים מהמתבגרים חשים עדיין, כי ההורים הם מקור של תמיכה וכי אפשר לפנות אליהם בנושאים אישיים המטרידים אותם. מחקרם של הראל ואחרים על הנוער בישראל¹⁹ מראה, כי בקרב בנים בכיתה ו' 78.5% מדווחים שקל להם או קל להם מאוד לדבר עם האב על עניינים שמטרידים אותם מאוד, בעוד שלגבי האם, אחוז המשיבים אף מעט גבוה יותר, והוא מגיע ל-82.9%. אצל הבנות האחוזים הם 62.2% ו-87.8% בהתאמה. במהלך גיל ההתבגרות חלה אמנם ירידה באחוזים האלה, אבל, לדוגמה, אשר לבנים בכיתה י', נראה כי עדיין

17. בסוגריים יצוין כאן שמצב אפשרי של premorbid conditions הוא סוגיה מתודולוגית ידועה בעולם המחקר, וחשוב להתחשב בכך כדי למנוע הכללות שאינן מבוססות.

18. לפירוט נוסף עיינו: פסיכולוגיה של הילד והמתבגר, מבוא לפסיכולוגיה התפתחותית, פרק 12 (תשס"ז).

19. ראו הערות 5 ו-6.

58.2% מהם פונים לאב ו-71.5% לאם, לעומת 48.9% ו-78.5% אצל הבנות (בהתאמה). מעניין לציין, שלמרות העובדה שלכל אורך הדרך האם זוכה לאחוזי פנייה גבוהים משזוכה להם האב, מתברר שאחוז הבנים והבנות הפונים אל האב עדיין מכובד, אפילו בכיתה י'! ממצאים כאלה מופיעים גם במחקרים אחרים, ולכן סביר להניח שבעיני מתבגרים רבים, גם בכיתה י' ההורים ממשיכים להיות דמויות משמעותיות ביותר בחייהם. במילים אחרות, למרות שפורצים לעתים ויכוחים ומריבות עם ההורים, בסופו של דבר, רוב רובם של המתבגרים יודעים ליצור קשר רגשי קרוב עם הוריהם.

במהלך ההתבגרות חלה תפנית מעניינת בדרך שבה המתבגרים תופסים את הוריהם. בתקופת הילדות, ההורים זוכים לעתים לאידיאליזציה בעיני ילדיהם, אך במשך השנים תפיסתם הופכת למציאותית יותר, והם מתחילים לראות את הוריהם כבני אדם 'רגילים'. דוגמה לכך ניתן למצוא בדבריו של נער בן 18, שאומר על אביו:

הוא מקבל אותי כאדם מבוגר, נותן לי יותר חופש, אבל עדיין מצפה ממני להרבה. אני יודע כעת יותר טוב איך לגשת אליו – איך לדבר אתו ולהבין אותו, מבלי להיכנס למריבות.²⁰

לבסוף, נשאל את עצמנו שאלה מעשית: האם הספרות המקצועית יכולה לעזור להורים למצוא את הדרך הטובה ביותר להתמודדות עם בניהם ובנותיהם בגיל ההתבגרות? התשובה היא, שהספרות הפסיכולוגית של ימינו מרבה לעסוק בנושאים מעשיים, ולפיכך קיימים לא מעט מחקרים הבודקים את הקשר בין גישות חינוכיות שונות של ההורים ובין התנהגות ילדיהם. המחקרים הללו מלמדים, כי בסוגיה זו של סגנון ההורות, מידת הסמכותיות של ההורה זוכה למקום מרכזי. ישנם הורים המאמינים בכל כוחם בחינוך סמכותי נוקשה, המציב לילדיהם דרישות גבוהות, מבלי להשאיר להם חופש פעולה רב וגם מבלי לאפשר להם להביע את דעתם. המחקרים מראים, שלהורים דומיננטים כאלה יש לעתים ילדים 'קשים', שבהגיעם לגיל ההתבגרות עלולים – שלא במפתיע – לגלות

20. Youniss, J. & Smoller, J. (1985). Adolescent relations with mothers, fathers, and friends., University of Chicago; Chicago Press, p 79. ראו גם מ' סמילנסקי, אתגר

סימנים רבים של מרדנות.²¹ בספרו **המשפחה: ערס או הרס ילדיה** מתאר השופט אהרון מלמד, שכיחן כנשיא בתי המשפט לנוער, מקרים רבים של צעירים כאלה שהתנסו בחינוך דומיננטי ונוקשה. במהלך תקופת ההתבגרות החריפה המרדנות שאפיינה את הצעירים הללו, והביאה אותם לידי התנהגות עבריינית.²² להשלמת התמונה נוסף, שגם ילדים שגדלו באווירה משפחתית של ותרנות ושל מתירנות יתר עלולים לגלות תופעות של התנהגות אנטי-סוציאלית בהגיעם לגיל ההתבגרות. עם זאת, אשר לאינטראקציה בין הגישות החינוכיות של ההורים ובין התנהגות ילדיהם אין מקום להכללה גורפת, ובוודאי לא בכל מקרה אלה הן התוצאות. חשוב עם זאת לדעת שהמגמה קיימת, וכי ישנם סיכונים בגישה של סמכותיות נוקשה כמו גם באווירה של ותרנות יתר.

נוסף עוד נקודה חשובה בעניינם של הורים סמכותיים; ההורים האלה מאמינים בכל לבם, שרק הם יודעים מה טוב לילדיהם. לעתים תוצאותיה של גישה זו אינן מאחרות לבוא. דוגמה לכך היא המקרה של שלומי, בן להורים משכילים שפנו לפסיכולוג כדי לייעץ להם בבחירת ישיבה תיכונית מתאימה עבור בנם. ההורים חפצו שבנם ילמד בישיבה יוקרתית מסוימת, המוכרת כבעלת דרישות גבוהות במיוחד בתחום הלימודי. אולם לאור ממצאי הבדיקה הפסיכולוגית, המלצתו של הפסיכולוג הייתה להפנות את הנער לתיכון תורני. הוא האמין, כי בגלל הדרישות הגבוהות, הנער לא ימצא את מקומו במקום שההורים רצו בו. הפסיכולוג סבור היה שדווקא באותו תיכון תורני, הבן עשוי להיות בין התלמידים המובילים. ההורים לא קיבלו את דעתו ועמדו על כך שהנער ילמד בישיבה התיכונית שהם בחרו עבורו. כעבור זמן קצר התברר שהנער לא הצליח להשתלב בישיבה והרגיש שאיננו עומד בדרישות הגבוהות של המסגרת. הוא התקשה למצוא את מקומו ונכנס למצבי רוח דיכאוניים. ההורים היו מודעים למצבו ובלית ברירה הסכימו לבסוף לקבל את עצתו של הפסיכולוג. כך עבר הנער לתיכון תורני עירוני. להפתעת ההורים, עם היכנסו למסגרת החדשה חלה

21. הערה מתודולוגית עקרונית: אין צורך לומר שקשה מאוד לקבוע מהו הקשר הסיבתי בין הדברים, משום שמחקרים כאלה מטבע הדברים נושאים בדרך כלל אופי קורלטיבי, שאיננו גורע מעצם הממצאים.

22. מלמד א' (1999). המשפחה: ערס או הרס ילדיה. קרית ביאליק: אח, בספרות הלועזית ההורים האלה מכונים: authoritarian parents.

תפנית מפתיעה במצבו. הנער התאושש ותוך פרק זמן קצר הפך לאחד התלמידים הבולטים במחזור. העצבות נעלמה, והוא השתלב היטב במסגרת החדשה. לאחר שסיים את בחינות הבגרות התגייס לצבא, עבר קורס קצינים, וכעת הוא משמש בתפקיד בכיר ביותר במערכת הביטחון.

מקרה כזה מלמד עד כמה חשוב שההורים יתאימו את ציפיותיהם לנטייתיהם וליכולותיהם של ילדיהם, במקום להציב בפניהם ציפיות גבוהות מדי.

לעומת הדפוס של סמכותיות דומיננטית, שנוקטים ההורים, מתואר בספרות גם סגנון סמכותי שונה, חיובי בהרבה. סגנון זה מאפיין הורים המאמינים דווקא בסמכותיות גמישה, ובהתאם לכך הם מעמידים דרישות ומציבים גבולות ברורים. אבל, בעת ובעונה אחת הם גם מעודדים את ילדיהם המתבגרים לקראת בגרות רגשית ולקראת עצמאות. בעיני הורים כאלה חשוב ליצור אווירה ביתית חמה, המאפשרת לילדיהם להשמיע את דעתם. נוכחנו עד כמה חשוב בעיני המתבגרים שיעניקו להם תחושה של עצמאות, והורים אלה אמנם מצליחים להיות קשובים לילדיהם בנושא זה.²³

והרי שאלה חשובה: מה קורה לילדיהם של ההורים ה'גמישים' האלה בהגיעם לגיל ההתבגרות? ודאי לא נהיה מופתעים לגלות שלאור הספרות קיימים הבדלים גדולים בין המתבגרים שחונכו בידי הורים דומיננטים נוקשים ובין אלה שהוריהם יצרו אווירה של סמכותיות גמישה. הזכרנו כבר, שבסגנון ההורות האחד, באות לידי ביטוי תופעות של מרדנות ושל התנהגות אנטי-סוציאלית. מתבגרים כאלה עלולים לסטות מדרך הישר ולהסתבך עם החוק. לעומת זאת, ילדיהם של ההורים המאמינים בסמכותיות גמישה מתגלים כמתבגרים בעלי דימוי עצמי חיובי; הם אינם מגלים התנהגות אנטי-סוציאלית, ובהשוואה לאחרים הם מצליחים טוב יותר בלימודיהם. גם אם קשה להוכיח שקיים קשר סיבתי ישיר בין הדברים, הרי הממצאים קיימים, והם ראויים למחשבה.

מהו סוד הצלחתם של הורים הנוקטים דרך של סמכותיות גמישה? להורים אלה כללים ברורים, המנחים אותם בקשר שלהם לילדיהם. ראשית כל, הם רוצים לתת התחושה שתמיד ניתן לפנות אליהם משום שהם ממשיכים לאהוב אותם, גם

23. ראו authoritative parents: נגליהבא. Steinberg, op. cit.

אם לא תמיד נשמעים להם וגורמים להם מדי פעם לצרות ולכאב ראש. אולי העיקר הוא שהורים אלה אינם נבהלים מסימנים כאלה או אחרים של מרדנות, ברור להם שהגיעו לגיל שבו הם חייבים מדי פעם להפגין עצמאות לשם עצמאות. הם מבינים שאלה הם מסימני התקופה ולכן ברור להם שאין טעם לפרש כל ביטוי של מרדנות כפגיעה מכוונת בהם. ייתכן כי במחשבה נוספת, הם אפילו מוכנים להסכים לכך שילדיהם, בסתר לבם, כלל אינם רוצים לפגוע בהם. כך או אחרת, הורים אלה מעוניינים להעביר מסר ברור, שהם ממשיכים לאהוב את ילדיהם גם כאשר אלה מנסים לפעמים להעמידם במבחן, וכך נוצר בסיס המבטיח, שבסופו של דבר, תישמר אווירה של אמון ושל כבוד הדדי.

לעתים הורים שואלים את עצמם מה הם גבולות הגמישות הנדרשת מהם. התשובה היא, שכאשר הם יוצרים אווירה חמה של רצון טוב, הם בעצם כבר מניחים את היסודות להידברות ביניהם שמאפשרת לקבוע מה הם גבולות החופש הניתן לילדיהם. ממילא, כאשר שני הצדדים מוכנים ליצור אווירה טובה, קל יותר להציב גבולות ברורים שלגביהם קיימת מעין הסכמה שבשתיקה, שאלה הם כללי המשחק. כמובן שכל הורה צריך לקבוע בעצמו את הקווים האדומים, לפי המקובל במשפחה.

ועוד נקודה למחשבה. קורה שלעתים הורים מגזימים בדרך שבה הם מדווחים על חומרת הבעיה. הנה מקרה שהיה: הורים של נער, שזה עכשיו התחיל ללמוד בישיבה תיכונית, פנו לפסיכולוג כשהם מתלוננים בכאב עמוק על כך שבנם 'כבר איננו מוכן להתפלל' במהלך שיחתם עם הפסיכולוג התברר שבשבתות שבהן הנער נמצא בבית, הוא אוהב לישון עד שעה מאוחרת יותר, ולכן אינו הולך למניין הראשון, שבו אביו נוהג להתפלל. כיוון שכך, האב ובנו אינם מתפללים יחד. כשהפסיכולוג הציע שאולי האב יסכים להתפלל במניין מאוחר יותר, ההורים נראו המומים מעצם הרעיון. הם השיבו מיד שהצעה זו אינה באה בחשבון כלל, משום שהאב מאז ומתמיד מתפלל במניין הראשון, ומדוע עליו לשנות סדרי בראשית? אולי המפתיע בכל הסיפור הזה היה הקושי לשכנע את ההורים, שאם הם מעוניינים שהבן יתפלל יחד עם אביו, אין דרך אחרת אלא

שהאב יואיל בטובו לוותר על תפילה במניין מוקדם לטובת תפילה משותפת עם בנו במניין מאוחר יותר, אבל לשם כך דרושה כמובן מעט גמישות...²⁴

בסיכומו של דבר, לדפוס חינוכי זה שלושה ביטויים עיקריים: (1) הורים אלה מצליחים ליצור אווירה רגשית חמה בביתם; (2) הם מעניקים לילדיהם תחושה של בגרות ושל עצמאות;²⁵ (3) ולבסוף, הם יודעים גם להציב גבולות ברורים. המחקר הפסיכולוגי מראה שהשילוב של שלושה ביטויים אלה עשוי ליצור אווירה משפחתית אופטימלית, המיטיבה עם התפקוד הנפשי של בנים ובנות בגיל ההתבגרות.²⁶

ומה נאמר על כך במקורות? כידוע, חז"ל הרבו לעסוק בעניינים חינוכיים, ובהם עיקרון של הצבת גבולות, שהיה מוכר היטב לחז"ל. רמז מעניין לכך מצוי במדרש הראשון בשמות רבה, והרי דברי המדרש:²⁷

"ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו" – הדא הוא דכתיב [משלי יג, כד] 'חושך שבטו שונא בנו ואהבו שְׁחָרוּ מוסר'. בנוהג שבעולם, אדם שאומר לו חברו 'פלוני הכה לבנך', יורד עמו עד לחייו, ומה תלמוד לומר 'חושך שבטו שונא בנו'? ללמד שכל המונע בנו מן המרדות סוף בא לתרבות רעה ושונאהו. שכן מצינו בישמעאל שהיו לו געגועים על אברהם אביו ולא רָדָהו ויצא לתרבות רעה וּשְׁנָאָהוּ והוציאו מביתו ריקם... כיוצא בו [שם, כה, כח] ויאהב יצחק את עשו, לפיכך יצא לתרבות רעה על אשר לא רָדָהו... כיוצא בו דוד שלא יסר לאבשלום בנו ולא רָדָהו, יצא לתרבות רעה ובקש להרג את אביו... וגרם לו דברים קשים שאין להם סוף, דכתיב [מזמור ג, א] מזמור לדוד בברחו

24. להרחבה נוספת בנושא הזה ראו: עומר ח', שיקום הסמכות ההורית, הוצאת מודן, תל אביב (2000). Steinberg, L., & Levine, A. (1991). *You and Your Adolescent*. New York: HarperPerennial.

25. המושג הלוועזי הוא: psychological autonomy

26. במסגרת המצומצמת של הפרק הזה לא נוכל להרחיב את היריעה עבור הסבר פסיכולוגי מפורט בנושא הזה, ולשם כך אפשר לפנות לספרות הפסיכולוגית הקיימת, דוגמת: Steinberg, op.cit., עומר ח', שיקום הסמכות ההורית, הוצאת מודן, תל אביב (2000); וסולברג ש', פסיכולוגיה של הילד והמתבגר, מבוא לפסיכולוגיה התפתחותית. פרק 12.

27. שמות רבה, מהדורת 'מדרש רבה עם כל המפרשים', ירושלים: וגשל.

מפני אבשלום בנו... וכיוצא בו עשה דוד באדוניה שלא נָדָהוּ ביסורין ולא גער בו, ולפיכך יצא לתרבות רעה, דכתיב [מלכים א א ו], ולא עצבו אביו מימיו... (מדרש רבה שמות א א).

מבלי להיכנס לפירוש מפורט של הדברים, הרי ברור שבעל המדרש סבור שגם ישמעאל וגם עשיו, וברבות הימים גם אבשלום ואדוניה, עשו את אשר עשו מכיוון שבמושגים של ימינו, אבותיהם גילו כנראה גישה ותרנית מדי, מבלי להציב גבולות, והתוצאה הייתה, כדברי המדרש: "ולפיכך יצא לתרבות רעה". לפי המדרש, חשוב שגישתו של ההורה תהיה מאוזנת ועליו לדעת "לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת" (סוטה מז, א). הדבר נכון כמובן במיוחד בגיל ההתבגרות, כשהורה צריך לגלות אורך רוח ולהתחשב בתחושות ילדיו ולכן עליו להימנע מענישה גופנית, כדברי הרמב"ם:

אף על פי שבכך נצטוונו [לכבד את ההורה בכל מקרה] אסור לאדם להכביד עלו על בניו, ולדקדק בכבודו עמהם, שלא יביאם לידי מכשול, אלא ימחול ויתעלם, שהאב שמחל על כבודו – כבודו מחול. והמכה בנו הגדול – מנדין אותו, שהרי הוא עובר על "ולפני עור לא תתן מכשול" (הל' ממרים ו, ח"ט).²⁸

מעבר לסמכות ההורית, על האב גם להבין ללבם של אשתו ושל ילדיו וליצור אווירה חמה בחיי המשפחה, לאור מאמר חז"ל מפורסם שבו נאמר:

האוהב את אשתו כגופו, והמכבדה יותר מגופו, והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה, והמשיאן סמוך לפירקן, עליו הכתוב אומר [איוב ה כד]: "וידעת כי שלום אהלך" [יבמות סב, ב].

28. בלידשטיין, י', כיבוד אב ואם בהלכה ובאגדה. בתוך: דברים שיש להם שיעור (27-53). מכון צומ"ת, אלון שבות תשס"ה.